

ЧЕСТИЦАТА ЗАР/ЗАРЕМ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Елени Бужаровска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
elenibuzarovska@t.mk

Лилјана Митковска

Универзитет ФОН, Скопје
liljana.mitkovska@fon.edu.mk

Во оваа статија ја разгледуваме семантиката и прагматиката на честицата *зар* во стандардниот македонски јазик, која се јавува наизменично со варијантата *зарем*. Сметаме дека *зар/зарем* се употребува во пресупонирани прашања со *да/не*, кои се прагматички најсоодветни во контекстите каде што постои конфликт меѓу претпоставката на говорителот и некој директен или индиректен доказ што ја побива таа претпоставка. Во истражувањето сакаме да ја откриеме улогата на *зар/зарем* во пресупонирани прашања и да ги определиме функциите на таквите прашања во дискурсот. За да ја постигнеме целта, анализираме примерок составен од прашања кои содржат *зар*, ексцерпирани од современата македонска проза. Резултатите на анализата покажуваат дека честицата *зар/зарем* не е задолжителна, туку служи да ја зголеми асертивната компонента за сметка на интерогативната во семантичката структура на *зар*-прашањето. Тоа се манифестира со засилување на неверувањето и на чудењето на говорителот дека пропозицијата, кодирана во прашањето, не е вистинита, особено во контексти што содржат контрадикција. Таквата семантика овозможува *зар*-прашањата да се употребуваат во реторичка функција, или да изразуваат индиректни тврдења коишто служат како успешни стратегии за убедување.

Клучни зборови: пресупонирани прашања, реторички прашања, убедување, емфаза, контекст

THE PARTICLE *ZAR/ZAREM* IN MACEDONIAN

Eleni Bužarovska

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
elenibuzarovska@t.mk

Liljana Mitkovska

FON University
liljana.mitkovska@fon.edu.mk

In this article, we look into the semantics and pragmatics of the particle *zar* in the standard Macedonian language, which is used interchangeably with its variant *zareme*. We argue that *zar* or *zareme* is employed in biased polar questions, particularly in contexts where there exists a discrepancy between the speaker's presupposition and contextual evidence that contradicts it. Our investigation aims to uncover the role of *zar/zareme* in biased polar questions and determine the discourse functions of *zar*-questions. To achieve this goal, we conducted an analysis using a sample of questions extracted from contemporary Macedonian prose. The results of our analysis indicate that the particle *zar/zareme* in biased questions is not obligatory but rather serves to enhance the assertive component at the expense of the inquisitive component in the semantic structure of such questions. This enhancement is reflected in the speaker's disbelief and surprise regarding the truth of proposition encoded in the question, especially in contradiction contexts. Such semantics enable *zar*-questions to serve rhetorical purposes or perform indirect claims, thereby functioning as effective persuasion strategies.

Keywords: biased question, rhetoric questions, persuasion, expressiveness, context

1 Вовед

Во статијата ги излагаме резултатите од нашата анализа на прашањата што се воведуваат со *зар* или *зарем* за да ги определиме нивните функции во стандардниот македонски јазик. Со оглед на фактот што меѓу *зар* и *зарем* нема значенска разлика, ќе го користиме терминот *зар*-прашања за прашањата воведени со овие честици.

Во толковните речници на македонскиот јазик, *зар/зарем* се дефинира како честица која се употребува во прашални реченици, за изразување сомнеж, чудење и неверување. Во предметната литература, *зар/зарем* се третира како прашална честица, заедно со *ли*, *нели* и *дали* (Минова-Ѓуркова 1994: 151). Честицата е од турско потекло (*zahir*)¹ и се среќава во две варијанти: *зар* и *зарем*. За неа нема подетална анализа, но Минова-Ѓуркова (1994: 152) набројува неколку важни својства: дека *зар/зарем* се јавува во реченици со кои „се изразува спротивно значење: *Зарем ќе одиме?*“, дека е „придружник и изразувач на емфаза“ и дека се употребува „за изразување чудење и неодобрување“.

Од типолошка перспектива, слична специјализирана лексичка единица поседуваат неколку соседни јазици: тоа е српското и хрватското *зар* и бугарското *нима* (Тишева 2018). Честици со слични функции се среќаваат и во други словенски јазици: *разве* и *неужели* во рускиот (Левонтина 2014), *сорак* во чешкиот, *czyz/chyba* во полскиот и *хиба* во украинскиот јазик. Во поглед на синтаксата, *зар/зарем* пројавува ограничена мобилност во реченицата: обично ја зафаќа почетната позиција во *да/не*-прашањето, пред фокусираниот реченичен елемент кој може да се топикализира пред *зар*: *Зар со нејо ќе одиш? Со нејо зар ќе одиш?* Минова-Ѓуркова (1994: 152) забележува дека „може да се јави со кој било реченичен член: *Зарем ијој? Зарем шаму? Зарем уиџе?* итн.“.

Честицата *зар/зарем* се јавува во дијалогски дискурс, па се наметнува прашањето кој е нејзиниот значенски и прагматички потенцијал. Сметаме дека споредбата на две прашања со иста пропозициска содржина, со и без честицата *зар/зарем*, ќе помогне да се одговори ова прашање. Да замислиме ситуација во која соговорниците седат во иста соба и однадвор почнува да се слуша тивко шумолење. Реакцијата на говорителот може да биде во форма на *да/не*-прашање (1), или *зар*-прашање (2).

- (1) Почна да врне?
- (2) Зар почна да врне?

Со прототипните *да/не*-прашања со немаркирана интонација (1), говорителот бара да се потврди или да се порекне вистинитоста на пропозицијата кодирана во прашањето. Слушателот не знае дали одговорот

¹ Со значење ‘очигледно’ или ‘веројатно’ (Влајиќ-Поповиќ 2016).

што очекува да го добие е *да* или *не*.² Меѓутоа, *зар*-прашањата не се неутрални; така, на прашањето (2) се очекува негативен одговор поради елементите на изненадување и на неверување. Додавањето на *зар/зарем* на *да/не*-прашањето не ја менува неговата пропозициска содржина. *Зар/зарем* сигнализира дека говорителот има претпоставка за вистинитоста на прашањето, односно има извесно очекување дека одговорот ќе биде во согласност со таа претпоставка. Истата пресупозиција се генерира ако прашањето (1) има маркирана интонација, со реченичен акцент на глаголот (*Почна да ВРНЕ?!*). Тоа покажува дека *да/не*-прашањата со емфатична интонација создаваат пресупозиција со спротивен поларитет, за разлика од *да/не*-прашањата во кои нема негација или маркирана интонација.³

Од друга страна, негираните *да/не*-прашања (3) не се неутрални бидејќи поседуваат позитивна пресупозиција. Присуството на *зар/зарем* (4) ја засилува таа пресупозиција, импликувајќи дека говорителот верува во спротивното и очекува потврден одговор. На пр., прашањето (3), со акцент на негацијата, има сличен прагматички ефект како *зар*-прашањето (4).

(3) Не врне надвор? (Мислам дека врне)

(4) Зар не врне надвор? (Мислев дека врне)

Говорителот може да реагира со *зар*-прашање не само поради промената на контекстот, односно на ситуацијата во која се одвива разговорот (на пр. почнувањето на дождот), туку и поради претходната реплика на соговорникот, на пр. ако соговорникот соопштува за некоја постапка што е за осудување (5). Таквото *да/не*-прашање има надолно-нагорна интонација (5) и е исто според значењето и комуникациската функција со (6): и двете прашања се реторички и изразуваат осуда и прекор, а варијантата со *зар* уште повеќе го потенцира негативниот став на говорителот. Се чини дека употребата на *зар/зарем* во *да/не*-прашањата ја зголемува нивната пресупонираниост и емфаза, која Минова-Гуркова (1994: 151) ја дефинира како нагласување или истакнување.⁴

² Во литературата, *да/не*-прашањата се познати како поларитетни, бидејќи одговорот (*да* или *не*) се наоѓа на позитивниот или на негативниот пол од епистемичката скала на веројатноста. Во македонскиот стандард се разликуваат три вида *да/не*-прашања: со и без честица *ли*, или воведени со семантички празна честица *дали*. Минова-Гуркова (1994: 151) ги нарекува и „затворени прашања“.

³ За улогата на интонацијата во генерирањето на пресупонираниите прашања (на англиски познати како „biased“), види кај Ашер и Риз (Asher and Reese 2007).

⁴ За споредба даваме две слични реторички прашања од К. Чашуле (*Вејка на вејтрој*), едното со *зар*, а другото со негација: *Зар не бев јас ѿој иѿо со денови и денови иѿи зборуваше ... ? Не бев ли јас ѿој иѿо иѿе молев да се школуваиш?*

- (5) Не ти е срам?!
 (6) Зар не ти е срам?!

Забележавме дека во разговорниот јазик се користи и трет вид *зар*-прашања, коишто многу личат на реторички прашања, но немаат прашална интонација. Прашањето (7) може да се употреби во одреден контекст: на пр., ако двајца пријатели бараат и не можат да најдат отворена трафика во недела. Едниот говорител коментира со „непрашално“ *зар*-прашање за да го поткрепи претходниот аргумент дека нема смисла да се продолжи барањето.

- (7) Цабе шетаме, зар во недела ќе отвараат.

Од овој кус преглед произлегува дека *зар*-прашањата можат да имаат повеќе дискурсни функции, кои претпоставуваме дека се специфични само за оваа форма прашања. Во нашето истражување сакаме да ги определиме тие функции за да ја откриеме функционалната дистрибуција на *зар*-прашањата. За таа цел, анализиравме над 200 примери, собрани од современата македонска проза.

Трудот е организиран во пет поглавја. Во следното поглавје, се изложуваат теориските поставки што ги користиме во истражувањето, по што следи излагањето на истражувачката постапка. Во четвртото поглавје се дискутираат резултатите од анализата. На крајот, се дава краток преглед на изведените заклучоци.

2 Теориски согледувања

Во ова поглавје се изложуваат главните теориски поставки, поврзани со настанувањето и со функционирањето на пресупонираните прашања, кои тука се претставени со *зар*-прашања. Пресупонираноста е заедничка семантичка одлика на неколку видови прашања во македонскиот јазик. За илустрација, наведуваме неколку прашања кои, на пример, можат да се слушнат на перонот на некоја железничка станица: негираните *да/не*-прашања (*Не ѝрисѿиѿна возоѿи?*), прашања со маркирана интонација (*Возоѿи ѝрисѿиѿна!?*) и прашања со честиците *да не*, *нели* и *зар* (*Да не ѝрисѿиѿна возоѿи? Нели ѝрисѿиѿна возоѿи? Зар ѝрисѿиѿна возоѿи?*).⁵

Пресупонираните прашања, како што се прашањата со *нели* и *зар*, се одликуваат со голема контекстуална зависност бидејќи основниот предуслов за нивната прагматичка соодветност (или успешност) е задолжителната поврзаност со контекстот. Тие не можат да се употребуваат во ситуации кога

⁵ Тополињска (2009: 52–53) смета дека овие прашања се пресупонирани. Повеќе за прашањата воведени со граматикализираната честица *да не* види кај Бужаровска и Митковска (2015).

соговорниците не се познаваат, или не ја знаат темата на разговорот. За разлика од протитипните *га/не*-прашања (оформени со или без *дали*), *зар*-прашањата се јавуваат кога соговорниците ги обединува некоја заедничка тема или ситуација, односно кога тие поседуваат заедничко знаење.⁶ Според Сталнакер (Stalnaker 2002: 704), овој термин означува споделена заедничка информација меѓу учесниците во разговорот, која сите ја прифаќаат како вистинита. Заедничкото знаење подразбира два вида знаење: општо, енциклопедиско знаење за светот и интерперсонално знаење, коешто го поседува говорителот за соговорникот и за ситуацијата во која се одвива дијалогот (Berio et al. 2017). Затоа, овие прашања не можат да иницираат разговор и да се постават надвор од контекстот, односно без претходно воведување на темата. Тие претставуваат реакции на говорителот на претходната реплика на собеседникот, или на постојната ситуација која не одговара на неговите очекувања. На пр., прашањето: *Зар ирскиот возот?* е успешно само во контекстот на железничкиот перон и ако говорителот претходно мислел дека возот не пристигнал, но дознава за пристигнувањето на возот (од некој друг, или пак самиот го гледа возот на перонот). *Зар*-прашањето сигнализира дека говорителот станува свесен дека неговата претпоставка не одговара на вистината поради новата ситуација.

Пресупонираните прашања се третираат во литературата како вербална реакција, генерирана од епистемичкиот конфликт меѓу претпоставката на говорителот и некој контекстуален доказ што ја побива таа претпоставка (Goodhue 2018; AnderBois 2019, меѓу другите). Конфликтот е повеќе изразен во случаите кога говорителот не сака да го прифати доказот за невистинитоста на неговата претпоставка.

Авторите кои пишуваат за англиските негирани поларитетни прашања истакнуваат дека се пресупонирани (*biased*) и дека се погодни за контексти во кои се изразува контрадикција (Büring and Gunlogson 2000; Romero and Han 2004). Во нашето истражување на негираните прашања во англискиот јазик (Mitkovska and Bužarovska 2024), утврдивме дека, во македонскиот јазик, нивните најчести еквиваленти се негираните прашања и прашањата воведени со *зар* и *нели*. Тие се разликуваат меѓу себе по поларитетот на прашањето (дали имплицираат позитивен или негативен одговор) и по убеденоста во претпоставката. Исто така, утврдивме дека *зар*-прашањата претпочитаат контексти со повеќе или помалку изразена контрадикција. Затоа тие често се употребуваат во говорните чинови, наменети како критика на соговорникот.

Во предметната литература се истакнува дека пресупонираните прашања се всушност тврдења. На пример, Риз (Reese 2007: 8) тврди дека англиските прашања со т.н. надворешна негација (*Isn't it right?*) претставуваат

⁶ Терминот „заедничко знаење“ го користиме како превод на терминот „common ground“, од предметната англојазична литература.

конвенционализирани индиректни тврдења.⁷ Оваа констатација наоѓа поткрепа и во забелешката на Минова-Ѓуркова (1994: 57), која примерите од типот: *Кој можеше да знае?* или *Што ти е тајле?*, ги нарекува прашања тврдења. Всушност, тие претставуваат реторички прашања бидејќи се семантички еквивалентни на асерции (односно тврдења) со спротивен поларитет. Така, прашањето: *Кој можеше да знае?* се парафразира како ‘Никој не можеше да знае’ (Минова-Ѓуркова 1994: 57). Тоа значи дека реторичките прашања не кажуваат ништо ново, туку истакнуваат нешто што им е познато на соговорниците, односно што е дел од заедничкото знаење (Caronigro and Sprouse 2007: 131). Неинформативноста на реторичките прашања се поврзува со нивната главна одлика: имплицираниот одговор на реторичкото прашање е очигледен и познат на соговорниците (Rhode 2006: 135).

Во поглед на формата, реторичките прашања се разновидни: на пр., поларитетните прашања со и без прашална честица (*Дали имаш ум во главата?* *Да не немаш ум во главата?* *Нели имаш ум во главата?* *Имаш ли ум во главата?*), како и прашањата што личат на информативни и кои се воведуваат со прашален збор (*Од која си то имаш вистинито умот во колата на глухоците?*).⁸ Заедничко за овие примери е комуникациската функција: стремежот да го убедат слушателот/читателот да го смени мислењето или однесувањето преку напад на неговиот умствен капацитет. Говорителот избира прашална форма за навредливото тврдење ‘ти немаш ум во главата’, и со тоа навредата станува индиректна (Celle 2018) бидејќи имплицира дека никој со ум не постапува како соговорникот. За тоа придонесува и семантичката некомпатибилност на лексиката, што е карактеристична одлика на реторичките прашања (Šrago 2016: 111).

Во нашата анализа се надоврзуваме на теориските поставки, објаснети погоре, посебно нагласувајќи ја важноста на заедничката црта на реторичките и на пресупонираните прашања – и двете се прашања тврдења. Тоа не значи дека сите зар-прашања се реторички. Функцијата на прашањето зависи од комуникациската намера на говорителот: на пр., прашањето: *Зар не ти е тојло?* функционира како пресупонирано да/не-прашање – говорителот не е сигурен во својата претпоставка (дека на соговорникот му е топло) и бара таа да се потврди. Но зар-прашањето е реторичко ако се стреми да влијае врз однесувањето на соговорникот, на пример: *Зар не ти е срам?* е всушност критика со значење ‘ти немаш срам’. Ова реторичко прашање се одликува со силен конфликт меѓу претпоставката (‘треба да имаш срам’) и реалната ситуација (‘ти немаш срам’). Прашањето е емфатично бидејќи внесува

⁷ Во оригиналот стои: “tag-questions and negative yes-no questions are complex speech acts: they are simultaneously assertions and questions” (Reese 2007: 79).

⁸ Последните два примера се од прозата на П. М. Андреевски (*Небеска Тимјанова*) и Србо Ивановски (*Женајќа на белојардеецот*), <http://85.214.197.73/ngram/view/имн/ум/предл/во>

драматичност и емотивност. Претпоставуваме дека емфазата ги прави реторичките прашања ефективно стилиско средство за убедување на соговорникот. Затоа очекуваме дека *зар*-прашањата во примерокот ќе бидат чести, со реторичка функција.

3 Истражувачка постапка

За да ја определеме функционалната дистрибуција на *зар*-прашањата анализиравме 206 примери со *зар*-прашања, ексцерпирани од современата македонска проза. Ги користевме делата на Блаже Конески (БК) *Лозје*, Стале Попов (СП) *Калеш Анѓа*, Владо Малески (ВМ) *Избор*, Славко Јаневски (СЈ) *Тврдоглави*, Коле Чашуле (КЧ) *Вејка на вејрој*, Симон Дракул (СД) *Белата долина*, Ѓорѓи Абаџиев (ЃА) *Пусишина*, Јован Стрезовски (ЈС) *Вога: Зарек*, Димитар Солев (ДС) *Крајкајта ѓролеј на Моно Самоников*, Благоја Иванов (БИ) *Избор*, Петре М. Андреевски (ПА) *Пиреј*, Јован Бошковски (ЈБ) *Солунскиџе аџенџаџори*, Мето Јовановски (МЈ) *Бугалеџинки* и неколку дела од помладите автори: Румена Бужаровска (РБ), Калина Малеска (КМ) и Билјана Црвенковска (БЦ). Најдовме вкупно 209 примери, од кои анализиравме 206 со иницијалното *зар/ем*; 3 примери со финално *зар* не беа анализирани.⁹

Споредбата на бројот на прегледаните литературни дела со бројот на присутните *зар*-прашања покажува дека тие не се чести во пишаниот јазик. Тоа ја наметнува претпоставката дека тие повеќе се среќаваат во усниот говорен јазик, што се потврди со нивната поголема застапеност во делата што содржат дијалози (Стрезовски, Андреевски). Што се однесува на употребата на *зарем* или на *зар*, се чини дека изборот зависи од авторот: кај Малески, Јовановски, Дракул и Солев преовладува *зарем*, додека *зар* е застапен кај Конески, Попов, Абаџиев и Чашуле. Другите автори наизменично ги употребуваат и двете форми.

Секој пример беше внесен во базата на податоци што ја креиравме¹⁰ и беше анализиран според неколку параметри: комуникациската цел на прашањето (во поширок контекст), асертивноста, илокуциската функција на прашањето и емфазата. Претпоставуваме дека асертивноста може да има различен интензитет, зависно од силата на епистемичкиот конфликт меѓу степенот на убеденоста на говорителот во вистинитоста на претпоставката и подготвеноста да ја прифати новата ситуација (контекстуалниот доказ), што

⁹ Еден пример кај Ј. Бошковски и два кај С. Попов, на пр. *Блазеси ви вам на мариовџиџе, без чифлиџари, блазеси ви. Нависџина вие слободен живоџи живееџе, зар не?*

¹⁰ Иако примерите се дел од поширок контекст, поради ограниченоста на просторот го наведуваме само прашањето.

противречи на претпоставката. Нивниот сооднос ќе се рефлектира во постоењето на неколку вида *зар*-прашања.

Примерите со *зар*-прашањата ги класифициравме во три категории: реторички прашања, индиректни тврдења и прашања што бараат потврда, според следните определби:

- (а) Реторички прашања – соговорникот е сигурен во својата првична претпоставка што се импликува со *зар*-прашањето. Емфатично не ја прифаќа новата ситуација која вербално ја реализира со прашањето.
- (б) Индиректни тврдења, коишто се разликуваат од претходната класа по отсуството на емоција и прашална интонација. Проблематични се за дефинирање поради преклопувањето со реторичките прашања: и двата вида прашања се еден вид тврдења.
- (в) Прашања што бараат потврда – под притисок на новата ситуација (односно на контекстуалниот доказ), соговорникот се сомнева во веродостојноста на неговата првична претпоставка и бара потврда од соговорникот. Всушност, тие се пресупонирани *га/не*-прашања.

Свесни сме за две методолошки ограничувања на ова истражување: користевме примери од литературни дела (со оглед на фактот што не постои корпус на устен говор) и при класификацијата на примерите не можеше да се избегне извесна субјективност во определувањето на класата на реторичките прашања.

4 Толкување на резултатите од анализата

Резултатите од анализата покажаа дека доминираат реторичките прашања (103 примери) над индиректните тврдења (61 пример). Најмалку се застапени прашањата што бараат потврда (42 примери).

4.1 Реторички *зар*-прашања

Големиот број реторички *зар*-прашања (103), значително повисок од бројот на другите *зар*-прашања, е индикација за нивната полифункционалност и комуникациска ефективност. Во прагматичките теории што се засноваат на концептот „лице“ реторичките прашања се сметаат за ублажувачко средство во говорните чинови што го загрозуваат лицето на соговорникот (Brown and Levinson 1978: 228–230).¹¹ Но, има и други сфаќања, на пр. Франк (Frank 1990:

¹¹ Според влијателната теорија за учтивоста (Brown and Levinson 1978), комуникацијата, како потенцијално опасна и антагонистичка активност, се раководи од потребите на лицето на соговорниците. Под тој концепт се подразбира сликата што говорителот сака да ја изгради за себе пред јавноста. За подетално објаснување види кај Кусевска и Бужаровска (2020: 87–91).

738) смета дека тие вршат двојна функција: ја ублажуваат критиката и ги засилуваат тврдењата. Имено, прашалната форма ја „маскира“ директноста на таквите говорни чинови, но истовремено ги прави поубедливи и поекспресивни (Frank 1990: 727) затоа што произведуваат драматичен ефект. Таквата двојственост на реторичките прашања се пројавува кога се користат за убедување. И поновите истражувања (Reimer 2018: 231) потврдуваат дека тоа е основната комуникациска цел на реторичките прашања. Не е случајно што тие претежно се употребуваат во разговорите каде што постои конфликт или несогласување меѓу соговорниците.

За да ја испитаме илокуциската функција на реторичките прашања, во примерокот ја применуваме класификацијата на Шпаго (Špago 2020), издвојувајќи три подвиди: агресивни, иронични и неутрални.¹² Првите два подвиди се категоризираат како непријателски говорни чинови што се користат за критика.

Во примерокот, најмногубројни се **агресивните** реторички прашања. Тие всушност претставуваат вербален напад со емоционален набој, во кој не се води сметка за чувствата на слушателот и се повредува неговото лице. Наметнатиот одговор, иако се прикажува како дел од заедничко знаење, често е субјективен (Špago 2020: 75). Прашањата можат да претставуваат повеќе говорни чинови во кои се критикува слушателот: прекор, нетрпение, неодобрување, приговарање, навреда. Целта на критиката е да го смени однесувањето на соговорникот и таа често изразува лутина (8–10), понекогаш проткаена со иронија (10).

- (8) **Зар** со луд човек ќе живееш? (ЈС)
 (9) **Зарем** немате огромен школски двор на триесет метра од зградава?
Зарем не можете дури пред влез да си го трчате детето? (РБ)
 (10) **Зарем** и од нас ќе продолжиш да крадеш? (СД)

Критиката може да биде насочена и кон друго лице кое не е учесник во разговорот.

- (11) **Зар** не гледа дека поради него не се мажи? (БИ)
 (12) **Зар** не гледа дека доаѓаат по нас? (БЦ)

Критиката преминува во негодување со кое говорителот изразува незадоволство и лутина од однесувањето на соговорникот (13–15). Таквите реторички прашања поседуваат максимална агресија бидејќи целта е да го засрамат и да го повредат соговорникот.

- (13) **Зар** е ова човештина? (БК)
 (14) **Зар** не ви е срам вакви старудии да носите в град? (ЈС)

¹² Шпаго (Špago 2020) ги третира како пријателски.

(15) **Зар** малку ти беше лебот! (ЈС)

Агресивните реторички прашања изразуваат потполно неприфаќање на новостанатата ситуација бидејќи таа не е во согласност со ставовите и/или со моралните норми на говорителот. Тој се спротиставува на таа ситуација, изразувајќи лутина (16–18), или негодување кое може да се засили со навреди (*ѓнаси, чакали*). Силната емфаза се бележи со извичник.

(16) **Зар** со тие катили што нож ми бодат в срце да се спријателувам! (ЈС)

(17) **Зар** со тие ѓнаси да се сватиме, да се сродуваме! Никако! (ЈС)

(18) Чакали ненаситни, **зарем** не ви беше доста? (ДС)

Некои реторички прашања што служат за апел кон соговорникот се обоени со извесен критички тон. Иако се критички, тие не се наменети да бидат навредливи искази (19).

(19) **Зарем** не го сфаќаш тоа? (ДС)

Во примерокот ретко се застапени реторичките прашања со иронија (20) или сарказам (21, 22). И двата поима се однесуваат на стилски стратегии со кои се изразува спротивното од тоа што се тврди. Меѓусебно се разликуваат по комуникациската намера – сарказмот исмејува и навредува (Bowes and Katz 2011: 216). Во основата на различните форми на сарказмот лежи контрастот меѓу буквалното и имплицираното значење (Celle 2018). Сарказмот често се поврзува со употреба на навредливи изрази, на пр. „стипса“ во примерот (21) и со хипербола, како што е „семоќен разум“, во примерот (22). Хиперболата ја преувеличува реалната состојба и на таков начин го засилува контрастот.

(20) **Зар** моите долари вредат помалку од неговите? (КЧ)

(21) **Зар** толку... си бил стипса? (ЃА)

(22) **Зарем** твојот семоќен разум не е во состојба сам да ја објасни таа проста загатка? (ДС)

Неутралните реторички зар-прашања најчесто се среќаваат во монолошки текстови, во кои говорителот изразува неприфаќање на новата ситуација (23–25).

(23) **Зар** никогаш нема да си поверувам самиот себеси? (КЧ)

(24) **Зар** нема и тој заедно со нив да се извлечка одовде? (ЃА)

(25) **Зар** на нови чевли ќе им бара некој мана! (БК)

Во анализираните текстови најдовме целини во кои авторот употребува повеќе прашања, едно по друго. Така, во монолотот (26), првите три прашања

се однесуваат на самиот автор, а другите се за луѓето од соседството кои загинале во земјотресот. Најсилно е изразено неверувањето коешто се должи на одбивањето да се прими тажната реалност, која е во судир со верувањата на говорителот (дека не треба да биде жив кога ги нема познатите лица). Новата ситуација се потенцира со епистемичкиот прилог *навистина*.

- (26) **Зар** навистина сум жив? **Зар** навистина сега сум сам? **Зар** треба да бидам жив сведок на судбината на едно големо семејство? **Зар** навистина сите тие малечки повеќе нема да ги цртаат на бетонот своите човеци, ... **зар** навистина тие повеќе нема да ги шараат сидовите со креда: „Петре ја сака Вера“. **Зар** нема да излегуваме сите заедно во утринските часови...? **Зар** навистина повеќе нема да има спокојство? (БИ)

Такви серии од *зар*-прашања наоѓаме и во други монолози. Во следниот параграф (27), говорителот (Сулејман-бег), со реторичките прашања, го засилува својот аргумент дека поседува неограничена власт.

- (27) Бак, бак, бак!!! **Зар** не се тресат од мојата сила сите цареви од земјава? **Зар** не се клањаат сите нивни слуги пред мене? **Зар** не се вее златниот полумесец од Багдад до Беч, Техеран и Тунис? **Зар** не владее големиот пророк над сите живи и мртви? (СП)

4.2 Индиректни тврдења

Вториот вид *зар*-прашања се преклопува со реторичките прашања. Речиси сите примери што ги класифициравме во оваа група немаат прашална интонација (односно се без прашалник), лишени се од емфаза, а имплицираниот одговор е повеќе наметнат од говорителот, отколку што е очигледен и за двајцата соговорници (Šprago 2020: 70). Разликата со претходната класа може да се илустрира преку споредбата на две прашања со слична содржина: реторичко прашање (28) и индиректно тврдење (29). Се чини дека разликата е во силата на епистемичкиот конфликт, кој е повеќе изразен во (28). Во примерот (29), тврдењето дека нема крај на несреќите е малку посилено (односно „поасертивно“), што може да биде резултат на поголемото истакнување на реалната состојба од спротивната – претпоставката/очекувањето дека таа ќе има крај. Таков дисбаланс меѓу двата аспекта на епистемичкиот конфликт изгледа дека доведува до поголем степен на асертивност.

- (28) **Зарем** нема крај на распнувањата? (ВМ)
 (29) **Зар** има крај ова умирање. (ЃА)

Во следните примери повеќе е истакната претпоставката дека говорителот одбива да ја прифати промената што се заканува да се случи (30–31), иако тоа одбивање не е емфатично.

- (30) **Зар** сам да се спасам... **Зар** без тебе да одам... (ЈС)
 (31) У, **зар** на старост да се мажам: имам синови, ќерки, внуци... (ЈС)

И во следните индиректни тврдења се потенцира сигурноста на говорителот дека првичната претпоставка е вистинита. Повисокиот степен на асертивност ги прави погодни за аргументираната поткрепа на претходното тврдење (32–35).

- (32) Знаат кој се таму и што се прави таму. **Зар** и на другарите свои ќе пукаат. (ПА)
 (33) Ќе најдете други... **зар** малку кучиња има низ селово. (ПА)
 (34) Што толку голем мерак кон него. **Зар** ајван толку се сакало. (ЈС)
 (35) Доста ни е од такви, **зар** и разбојници да прибираме. (ПА)

Во следните примери (36–39) посилено се чувствува асертивноста. Се чини дека *зар/зарем* тука повеќе функционира како прагматички маркер за засилување на исказот, отколку како прашална честица за креирање на пресупонирани прашања. Ако се смени поларитетот на исказот *зар*, во овие контексти тој може да се замени со засилувачките дискурсни маркери *ѝа* или *нели*: на пр. (38): *Па не сме Цезари...* или: (39) *Нели еднаш би можел сам...* Се разбира, секоја варијанта ги зачувува своите суптилни прагматички разлики.

- (36) **Зар** другите имаат поинакво детство. (БИ)
 (37) А **зар** ние сме посреќни од мртвите. (ПА)
 (38) **Зар** сме цезари во Римскиот сенат - та ќе продаваме мудрости. (ЈС)
 (39) Погледај на масата, **зар** еднаш не би можел сам да се услужиш. (БИ)

Во примерокот има и неколку проблематични примери што се одликуваат со емфатична интонација (обележана со извичник). Тоа ги приближува до реторичките прашања.

- (40) **Зар** на стари години да живеам во дивина! (ЈС)

Со реторичките прашања се граничат и некои индиректни тврдења, употребени за убедување. Во примерот (41), говорителот ја теши мајката која е соочена со трагичната загуба на детето.

- (41) Немој, мори Велико, немој сестрице, **зар** и ти треба да се отепаш,... **зар** сакаш сираци да ги оставиш... **зар** уште еден гроб сакаш да отвориш. **Зар** заборава на децата што ги остави дома... (ПА)

4.3 Прашања што бараат потврда на претпоставката

Зар-прашањата во оваа класа (42 на број) се разликуваат од претходните две класи бидејќи нивната комуникациската цел е добивање одговор од соговорникот. Некоја контекстуална или ситуациска околност доведува до сомнеж кај говорителот во неговата претпоставка.

Тоа во него предизвикува неверување и чудење, па бара одговор од соговорникот за да го разреши сомневањето. Доказот може да биде која било нова ситуација: ненадејна појава на соговорникот (42), отсуство на очекуваниот предмет (43), новостекната информација (44), или самата ситуација (45). Со оглед на фактот што на овие прашања говорителот очекува потврден или одречен одговор, тие спаѓаат во типични пресупонирани *да/не*-прашања.

- (42) Глигоре, **зар** тоа си ти? –извикна Арсо. – Охо, брат мој! (ЃА)
 (43) **Зарем** Ѓеро не ти донесе кафе од печалба? – Не. (ЈС)
 (44) **Зарем** толку е безнадежна таа работа? – Апсолутно безнадежна, климна Јошко. (ДС)
 (45) Мамо, **зар** сега да ги правиме тие адети? – Стегни срце, за овие пилци еднаш е прочка во годината. (БК)

Во некои случаи, одговорот на прашањето е индиректен (45). Ако одговорот е очигледен, прашањето изразува прикриена критика (46–48).

- (46) **Зарем** веќе не е доцна? Ох, Бранко не биди љубоморен, вели таа. (БИ)
 (47) **Зар** и ти пцуеш? (БИ)
 (48) **Зарем** не се сеќаваш? (ДС)

Некои автори сметаат дека реторичките прашања не генерираат изненадување (Rohde 2006: 142) поради очигледноста на одговорот. Тоа се потврди во нашето истражување: само оваа класа на нереторички *зар*-прашања изразува чудење. Меѓутоа, извесно изненадување е присутно во една мала група примери, коишто личат на неутрални реторички прашања по тоа што поседуваат емпфаза. Но, бидејќи имаат одговор, ги сместивме во оваа класа.

- (49) **Зарем** ќе умреме за вода? – Никој не мисли на тоа... (ЈС)
 (50) **Зар** само тоа ни остана? – Останавме и ние, вели таа. (БИ)

Исто така, индиректните тврдења со епистемичките *можно* и *навистина* сметаме дека се граничат со реторичките прашања. На овие прашања не мора да се очекува одговор: примерот (51) е во монолог, а примерот (52) изразува иронија или прекур, кои се повеќе карактеристични за реторичките прашања.

(51) **Зар** е можно да се вљубил? (БЦ)

(52) **Зар** ти досега навистина не сети дека сум пијан? (КЧ)

5 Заклучок

Во ова истражување на прашањата воведени со честицата *зар/зарем* во македонскиот јазик, тргнавме од неколку ставови: (а) *зар*-прашањата се пресупонирани *да/не*-прашања кои имаат спротивно значење од пропозицијата кодирана во прашањето; (б) обично се јавуваат во контексти со контрадикција; (в) пресупонираните прашања се сметаат за прашања тврдења исто како и реторичките прашања.

Главната цел на истражувањето беше да ги определиме функциите на *зар*-прашањата преку неколку прагматички фактори: комуникациската намера, епистемичкиот конфликт и емфазата. Во анализата на ексцерпираните примери утврдивме дека *зар*-прашањата се употребуваат во три функции: како реторички прашања, како индиректни тврдења и како пресупонирани *зар*-прашања. Првите две класи се разликуваат од третата по комуникациската функција: и двете се тврдења маскирани во прашања, наспроти третата класа, во која преовладува прашалната компонента на сметка на асертивната. Следствено, првата и втората класа се многу слични. Но, меѓу нив постојат суптилни прагматички разлики што произлегуваат од степенот на епистемичкиот конфликт. Реторичките прашања, кои се најчести во примерокот, се засноваат на силен епистемички конфликт меѓу имплицираната претпоставка и новата ситуација, кодирана во прашањето. Истакнувањето на двата аспекта на конфликтот генерира емфаза. Во индиректните тврдења нема емфаза (која обично се манифестира со маркирана интонација) поради тоа што епистемичкиот конфликт е послаб. Прагматички, повеќе се истакнува едната страна на конфликтот, што резултира со зголемена асертивност.

Функционалната дистрибуција на *зар*-прашањата може да ја претставиме како еден когнитивен домен, во кој трите вида се „сместени“ според степенот на асертивноста: од една страна, реторичките прашања се граничат со прашалните *зар*-прашања со мала асертивност, а, од друга страна, се граничат со индиректните тврдења кои поседуваат зголемена асертивност. Во овој вид *зар*-прашања, *зар/зарем* повеќе функционира како прагматички маркер за засилување на претпоставката којашто се содржи во индиректното тврдење.

Библиографија

- Бужаровска, Е. и Митковска, Л. (2015). Негираните независни *ga*-конструкции. Во З. Тополинска (уред.). *Субјунктив со посебен осврт на македонските ga-конструкции*, 23–46. Скопје: МАНУ. [Bužarovska, E. i Mitkovska, L. (2015). Negiranite nezavisni *da*-konstrukcii. Vo Z. Topolinjska (ured.). *Subjunktiv so poseben osvrt na makedonskite da-konstrukcii*. Skorje: MANU.]
- Влајић-Поповић, Ј. (2016). Речца зар – преко синтаксе и семантике до етимологије. *Јужнословенски филолоџ*, LXXII/1–2: 65–83. [Vlajić-Popović, J. (2016). Rečca zar – preko sintakse i semantike do etimologije. *Južnoslovenski filolog*. LXXII/1–2: 65–83.]
- Кусевска, М. и Бужаровска Е. (2020). *Прагматика: Јазик и комуникација*. Арс Ламина: Скопје. [Kusevska, M. i Bužarovska, E. (2020). *Pragmatika: Jazik i komunikacija*. Ars Lamina: Skorje.]
- Левонтина, И. (2014). Дискурсивные слова в вопросительных предложениях. *Die Welt der Slaven: Internationale Halbjahresschrift für Slavistik*. München: Sagner, 59/2, 201–218. [Levontina, I. (2014). Diskursivnye slova v voprositelnyh predloženijah *Die Welt der Slaven: Internationale Halbjahresschrift für Slavistik*. München: Sagner, 59/2, 201–218.]
- Минова-Ѓуркова, Л. (1994). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг. [Minova-Ĝurkova, L. (1994). *Sintaksa na makedonskiot standarden jazik*. Skorje: Rading.]
- Тишева, Ѓ. (2013). *Прагматични аспекти на усната реч*. Факултет по славјански филологиј, Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“. [Tiševa, I. (1994). *Pragmatični aspekti na usnata reč*. Fakultet po slavjanski filologiji. Sofijski universitet „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Тополинска, З. (2009). *Полски-македонски: прагматичка конфронтација. Нејација* (9). Скопје: МАНУ. [Topolinjska, Z. (2009). *Polski-makedonski: gramatička konfrontacija. Negacija* (9). Skorje: MANU.]
- AnderBois, S. (2019). Negation, alternatives, and negative polar questions in American English. In K. von Heusinger, E. Onea Gáspár and M. Zimmermann (eds.), *Questions in Discourse*, 118–171. Leiden: Brill.
- Asher, N. and Reese, B. (2007). Intonation and Discourse: Biased Questions. *Interdisciplinary Studies on Information Structure*, 8, 1–38.
- Berio, L., Latrouite A., Van Valin R. and Vosgerau G. (2017). Immediate and General Common Ground. In P. Brézillon, R. Turner and C. Penco C. (eds). *Modelling and Using Context*, 633–646. Springer: Heidelberg.
- Brown P. and Levinson S. C. (1987). *Politeness: some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowes A. and Katz A. (2011). When sarcasm stings. *Discourse Processes*, 48: 4, 215–236.

- Büring, D. and Gunlogson, C. (2000). Aren't Positive and Negative Polar Questions the same? Manuscript, UCSC/UCLA. Accessed December 5, 2022.
https://semanticsarchive.net/Archive/mYwOGNhO/polar_questions.pdf.
- Caponigro, I. and Sprouse, J. (2007) Phetorical questions as questions. In Puig-Waldmüller (ed.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung*, 11: 121–133. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Celle, A. (2018) Questions as indirect speech acts in surprise contexts. In D. Ayoun, A. Celle and L. Lansari (eds.) *Tense, Aspect, Modality, Evidentiality, Crosslinguistic Perspectives*, 211–236. Amsterdam: Benjamins.
- Frank, J. (1990). You call that a rhetorical question?: Forms and functions of rhetorical questions in conversation. *Journal of Pragmatics*, 14 (5): 723–738.
- Goodhue D. (2018) *On Asking and Answering Biased Polar Questions*, Doctoral dissertation. McGill University, Montreal.
- Mitkovska, L. and Bužarovska E. (2024). Negated biased questions in English and their equivalents in Macedonian. In A. Stopar and I. Fabijanić (eds.), *Exploring English by means of contrast*, 139–164. Ljubljana: University of Ljubljana Press.
- Reese, B. (2007). *Bias in Questions*. 2007. Doctoral dissertation. University of Texas, Austin.
- Reimer, M. (2018). Rhetorical Questions as Indirect Assertions. In *The Oxford Handbook of Assertion*, S. Goldberg (ed.), 220–243. Oxford: Oxford University Press.
- Rhode, H. (2006). Rhetorical questions as redundant interrogatives. *San Diego Linguistics Papers* 2, 134–168.
- Romero, M. and Han, C. (2004). On Negative Yes/No Questions. *Linguistics and philosophy*, 27 (5): 609–658.
- Stalnaker, R. (2002). Common Ground. *Linguistics and Philosophy*, 25/5-6: 701–721.
- Špago, Dž. (2016). Rhetorical questions or rhetorical uses of questions? *Explorations in English Language and Linguistics*, 4/2: 102–115. <https://doi.org/10.1515/exell-2017-0009>.
- Špago, Dž. (2020). Rhetorical questions as aggressive, friendly or sarcastic/ironical questions with imposed answers. *Explorations in English Language and Linguistics*, 8/1: 68–82. DOI: 10.2478/exell-2020-0014.

